

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VI. Dizi - Sayı: 4^b

FERİDUN NAFİZ UZLUK

TOPLU MAKALELER

II. CİLT

MEVLÂNÂ, MEVLEVİLİK VE TÜRK DİLİ

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Ahmet ACIDUMAN

Prof. Dr. Berna ARDA

Prof. Dr. Ayten ALTINTAŞ

ANKARA, 2017

MEVLEVİLİK MENAKIBINDAN

BİR MESNEVİHANLIK TEVCİHİ DOLAYISIYLA¹

Şark'ta yazılan birçok tasavvuf kitapları arasında *Mesnevî-i Şerîf*'in mevkii pek ulvidir. İmla olunduğu tarihten itibaren kıymeti daima tezayüt eden bu mübarek kitabın mEbdî-i meşhurundan evvel ecdad-ı kiramı ve hususiyle valid-i macidleri hakkında biraz malumat verdikten sonra aslı mevzuumuza girmekle eski menakıpnüvislerimizin eser-i mübareklerine göre hareketi faydalı buldum:

Beşinci asr-ı hicrinin sonlarına bakarsak Belh şehri ve etrafında Hârezmşâhîlerin idare-i hükûmette olduklarını görürüz. Bağdat'ta Abbasi halifelerinin eski şevket ve azametleri azalmış, saltanatları şulesinin zavallı emareleri var. Arabistan'dan zuhur eden Muhammedîlik; Irak, İran, Buhara, Belh taraflarına da din-i İslam'ı neşrettikten bir hayli kıymetli âlimler bulunuyordu. Belh şehrinde Ebû Bekr es-Sıddîk neslinden ve meşhur ulemadan Hüseyin Hatîbî Celâleddîn H'ârezmşâhî'nin emmisi Alâeddîn H'ârezmşâh'ın kerimleri melike-i cihan Ümmetullah Sultan ile izdivaç buyurmuşlardı. Hüseyin Hatîbî'nin Belh'teki ilmî şöhreti kendisinin hanedan hükümdarı ile sıhriyetini in- taç etmişti. 543 tarihinde -işaret-i Nebeviye ile- memleketin âlimleri tarafından Sultânü'l-Ulemâ telkîb olunan Muhammed Bahâeddîn hazretleri tevellüt buyurmuşlar ve peder-i alilerini

¹ *Mahfil 1338*, Recep 1340 / [Şubat/Mart 1922], C. II, S. 21, s. 152-154.

küçük yaşlarında iken kayıp eylemişlerdi. Valideleri sultan; Muhammed Bahâeddîn'in tahsiline son derece itina etmiş ve böylelikle müşarünileyh asrının en benam ve pek şöhretşiar bir âlimi olmuştur. O zaman Şark'ta büyük âlimler, mutasavvıflar derslerini camilerde yaparlardı. Medreseler bize kadim Yunan filozoflarının kurlarını hatırlatır. Oraya memleketin hükümdarından, vezirlerinden, maruf âlimlerinden diğer halk tabakasına kadar herkes gelirdi. Kalabalık bir kitle önünde mutasavvıflar, âlimler fikirlerini serbestçe söylerlerdi. Sultânü'l-Ulemâ'nın meclisleri cemaatinin kesretiyle meşhur idi. Emmizadeleri tefsir sahibi Fahreddîn bin Ömer el-Hatîbî'nin istirkabı üzerine bu cemiyet, hükümdarın bile nazarıdikkatini celp etmişti. Sultânü'l-Ulemâ'nın dersine birçok uzak yerlerden gelenler bulunuyor, bağı yanık, gönlü açık nice müminler, behre sahibi genç âlimler mürit ve bendesi oluyordu. Sultânü'l-Ulemâ'nın müessir vaazlarıyla vakit vakit gözler yaşarır, camilerin yüksek kubbeleri cemaatin ilahi sesleriyle adeta inlerdi. Fahr-ı Râzî emeline muvaffak olarak hükümdara herkesçe malum olduğu vechle -o meşhur kale anahtarlarını ve haberleri göndertti. Sultânü'l-Ulemâ "endişe etmesinler" diyerek ve Belh şehrindeki müridanına son bir veda vaazı yaparak (608 hicret tarihi) teva-biinden bir kısmı ile hicaza müteveccihen hareket buyurdular.

Sultânü'l-Ulemâ'nın hareketi günü pek acıklı oldu. Hükümdar dahi nedamet etmiş ise de hazret katiyen hicreti ihtiyar buyurdular. Beraberlerinde birçok kitaplar, zevce-i muhteremeleri -Belh Emiri Sultan Rükneddîn'in kerimeleri- Seyyidetü'l-Muhadderât Emîne Sultan, büyük mahdumları 7 yaşlarında Muhammed Alâeddîn ve beş yaşlarında *Mesnevî* mübdi'i Mevlânâ Celâleddîn bulunuyordu. Yolda Nişâbur'a uğrayıp orada meşhur Ferîdeddîn Attâr ile mülakat buyurmuşlardır. Şeyh Attâr, Mevlânâ'yı pek ziyade sevmişlerdir. Bilhassa "kaç yaşındasınız" sualine: "Hüda'dan bir yaş küçüğüm" cevabından mini mini Celâleddîn'in istikbalin en büyük bir şahsiyet-i meşhure-

si olacağını anlamış ve *Esrâr-nâme* ismindeki eserlerini hediye etmişlerdir. Epeyce kalabalık olan kervan, her şehrin surları önünde hürmetle istikbal olunuyor, şöhreti bizzat bütün İslam Asya'ya intişar eden Sultânü'l-Ulemâ ile birçok âlimler, sufiler görüşmek üzere koşuyorlardı... Kafile Bağdat'a, fukahanın merkezi olan Dârü'l-Hilâfe'ye yaklaşıyordu. Ebû Bekr es-Sıddîk evladından olan Şeyh Şihâbeddîn Sühreverdî gelmekte olduklarını işittiği kafilayı anlamak üzere dervişlerinden birisini şehrin haricine yolladı. Derviş Bağdat'a doğru gelen bir kervanı görmekle kim olduklarını ve nereden gelip nereye gittiklerini sordu. Bütün kafilе susuyordu. Bir zat başını mahfeden çıkarıp "من الله الى الله لا حول ولا قوة الا بالله." / Lâ-mekândan geldik yine lâ-mekâna gideriz" demesi üzerine derviş süratle şehre avdet edip şeyhine meşeyi anlattı. Şeyh Şihâbeddîn "bu suretle cevap Sultânü'l-Ulemâ'ya yakışır" diyerek şehrin sadat, eşraf, vüzera ve meşayihini toplayıp istikbale çıktılar. Sultânü'l-Ulemâ'ya mukabil olunca Şeyh Sühreverdî hürmeten atından inip hazretin diz kapağını takbîl etti. Sultânü'l-Ulemâ'nın kafilesi Bağdat meşahiriyle birlikte bir şeref ve kemal-i heybetle şehre dâhil oldular.

Şeyh kendi hankâhlarına misafir olmalarını rica etmişler ise de, ulemaya medrese yakışır cevabıyla Mustansırıyye Medresesi'ne nazil oldular. Şeyh Şihâbeddîn Sultânü'l-Ulemâ'nın huzurunda adeta gaşyolmuştu. Asrının bu namdar âliminin çizmelerini ayaklarından çekmek şerefini iktisap etti.

Halifelerin idaresizlikleriyle Bağdat halkı pek kedernâk idi. Halife Nâsır Lidînillah Sultânü'l-Ulemâ ile görüşmek arzusunda bulunmuş ise de hazret kabul buyurmadı. Yalnız cuma günü vaazları pek suzişli oldu. Hükûmete, halifeye adaletle iş görmelerini, Cengiz beliyesinin bütün Asya'yı kana boyayacağını pek acıklı bir surette izah ettiler. Zavallı İslamlar mukadderat-ı atiyelerinin siyahreng safhalarına gözyaşlarıyla mukabele ediyorlardı. Bağdat'ta hakk-ı alilerinde pek azim-i hürmetler bezlolundu. Oradan Hicaz'a azimle Hac ifasın-

dan sonra Şam'ı teşrif ettiler. Şam'da Melik Eşref şahs-ı muhteremlerine karşı binihaye tazimatta bulundu. Oradan Halep, Malatya, Erzincan tarikiyle Larende'yi (şimdiki Karaman) teşrif ettiler. Bu şehirlerde bir kaçar sene, bir kaçar ay ikamet buyurmuşlardır. Erzincan'da buldukları hengâmda ora emiri tarafından nam-ı alilerine bir medrese, Karaman emiri Emir Musa tarafından dahi bir medrese inşa olunmuştur.

II²

Müze müdürü Halil Bey'in "Karamanoğulları hakkındaki vesaik-i tarihiye" namındaki makalelerinde bu Musa Bey'in 74 sene saltanat sürdüğünü, fakat elyevm harap olan bu medresenin kitabesi olmadığından tarih-i inşasının meçhul olduğunu yazıyorlar ise de Karaman'da Hisar Mahallesi'ndeki bu medrese hakkında mahallî tahkikatından biraz malumat vererek meseleyi tenvir lazımdır: Emir Musa Medresesi'nin banisi Musa olup, medrese 650 tarihinde inşa olunmuştur. Tarz-i inşası gayet dilfirib ve musannadır ki kısmen sert, kısmen yumuşak taşlardan yapılmıştır. Mezkûr medrese sekiz hücre ile iki mescit ve bir de baninin metfeni olan türbeyi ve bir meydanlığı ve bir de mezkûr hücrelerden de münkasım ayrı bir kısmı havidir. Şitaî mescit ile türbe dahi ayrı ayrı kubbe altındadır. Sayfiye mescidi meydanlık cihetinde ve üstü açık bir kubbe ile mesturdur. Derunundaki odaların gezinti mahalleri kemeri meydanlık-kubbesine 4 metre irtifaında 6 sütun ile merbuttur. Meydanlık muhtelif renkte mermer ile tefriş edilmiş olup maalesef mürur-u zamanla taşların bazıları zayi olmuştur. Minaresi yüz metre tulünde ve üç metre kutrundadır. Cidden bir kıymet-i sanatkâraneyi haizdir. Minaresinin şerefesinden yukarısı, yani alem tarafı sekiz sütun üzerine mebni ve gayet musannadır. Minarenin evvelce tunçtan mamul ve yüzü yaldızlı bir alemleri var

² *Mahfil 1338*, Şaban 1340 / [Mart/Nisan 1922], C. II, S. 22, s. 177-179.

idi ise de 15 sene evvel şiddetli bir rüzgardan sükut etmiştir. Sultanu'l-Ulema hazretleri Karaman'da buldukları esnada zevce-i muhteremeleri vefat eylemişlerdir. Tarih-i rihletleri 621 olacak. Yirmi sene sonra dahi büyük mahdumları Muhammed Alâeddîn Çelebi dahi vefat etmekle valideleri kurbuna defnedildi. Elyevm hazret-i mader hankâhı olan ve Karaman'da Valide Sultan Tekkesi diye şöhretşiar bulunan bu zaviyenin evvela kapısı üzerindeki kitabeyi nakledeceğiz, sonra da dergâh hakkında malumat vereceğiz:

- (1) امر بعمارة هذه الزاوية المباركة المسوية حرة
- (2) قطب العرفين سلطان العاشقين وجلا الملة الحق والدين قدس الله سره المبين والمرقد السعيد الشهيد
- (3) سيف الدين سليمان بيك بن خليل بن محمود بن قرمان نور الله ضريحه السلطان الاعظم ظل الله في العالم مالك رقاب الامم سيد
- (4) السلاطين العرب والعجم قاهر الطغاة المتمردين قاتل الكفرة والمشركين ابو الفتح علاء الدين خليل بن محمود
- (5) بن قرمان خلد الله مملكته واعلى اوانه ونصر اطوانه في تاريخ اوائل ربيع الاول سنة اثني وسبعين وسبعائة من الهجرية (772)

Kitabenin birinci satırındaki (حرة) kelimesi kamuslarda kerime ve kişizade hatun manasına geldiği görülüyor ki bu zaviyenin kutbü'l-ârifîn hazret-i Mevlânâ'nın valide-i muhteremelerine ait olduğunda katiyen şüphe ve tereddüde mahal yoktur. Şimdi biraz da dergâh hakkında malumat verelim: Karaman'ın Alişahne (şahane) mahallesinde kâin olan mader-i Mevlânâ hazretlerinin türbesinin inşa ve harız mimarisi kârgir olarak zaviye-i refia derununda bir mescit ve Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin biraderleri Alâeddîn Çelebi'nin kabri ve on beş kadar da dergâh-ı mezkûr meşayihinden bulunan zevatın makbeleri mevcuttur. Türbenin kible cihetindeki köşesinde yıldızlı

bir kafes derununda mader-i Mevlânâ hazretlerinin gunûde-i gufran oldukları lahd-i mübarek vardır. Kafesin etrafı beyaz bir setre ile mestur olup bu sultan-ı ismet-i şiyemi ihticab eylemektedir. Züvvar ve çelebiyan-ı kiram teeddüben kafes haricinden ziyaret ederler. Sandukaları üzerinde bulunan zikıymet atik bir puşide ile Sultan Reşâd Mevlevi-nihad taraf-ı şahanelerinden ihda buyrulan ikinci bir puşide ile mestur ve müzeyyendir. Mezkûr türbe derununda mescitten başka bir de semahane mevcuttur. Türbe dâhilinde asar-ı atike-i nadire-i İslamiyye'den hacmi büyük yazma iki kélam-ı kadim ve acemkârî murassa zehbeden mamul bir kaç bin lira kıymetinde iki şamdan ve gümüşten mamul ve münakkaş üç adet de kandil vardır. Muhtelif kıtaların, muhtelif hünerverleri tarafından mamul bu kıymettar İslam eserleri türbe-i seyyideti'l-muhadderâtın kadim eşyasından maduddur. Zaviyenin havalisinde sekiz derviş hücreleriyle üç oda, bir salonu muhtevi ahşap ve tahtanî yerde şeyh dairesi ve bir miktar avlu ve bahçe mevcuttur. Hiç şüphesiz Mevlevihanelerin kadimlerinden madud olup Osmanlı Devleti için Bursa ne kadar hürmete şayan ise Karaman da muhit-i Mevleviyyet olmakla o kadar ihtirama layıktır. Mevzumuza dönelim:

III³

Sultânü'l-Ulemâ Bağdat'ta müsaferetleri zamanında Selçuk sultanının memurları dahi orada bulunup müşarünileyhin şöhret-i şayiasını Alâeddîn Keykubâd'a arz eylemekleri üzerine Sultan Alâeddîn Larende Emiri'ne haber yollayıp Sultânü'l-Ulemâ'yı Konya'ya davet ederler. Alâeddîn Selçukî menahiyyi terk ederse davetine icabet edebilirim buyurdular. Nihayet davetlerini kabul ederek Konya'yı teşrif ettiler. Alâeddîn Selçukî ulema ve sulehayı sever maarifmend bir zat olduklarından Sultânü'l-Ulemâ'yı şehrin haricinden istikbal edip saray-ı padi-

³ *Mahfil 1338*, Ramazan 1340 / [Nisan/Mayıs 1922], C. II, S. 23, s. 223.

şahiye misafir olmayıp Altunpa Medresesi denilen ve her hâlde Selçuk ümerasından Altun Boğa namındaki zatın binagerdesi olan medreseye nazil olmuşlardır. Sultan Alâeddîn'in sarayına teşriflerinde Sultan müşarünileyh ile beraberce tahtına oturduklarını ve padişahın sultanımız diye hitap ettiği menakip-nüvislerimiz eserlerinde yazmışlardır. Konya'ya sefaret-i mahsusa ile gelen Bağdat şeyhü'l-meşayih Şihâbeddîn Sühreverdî *Avârifü'l-Ma'ârif*'ini müşarünileyhe takdim etmekle mucib-i takdirleri olmuş ve "Sühreverdiler aziz ve muhterem erbâb-ı sâlih ve felâhdırlar" buyurup miyanelerinde muazzez ve kıymettar muhabbetler cereyan eylemiştir. Sultan Alâeddîn Keykubâd tarafından Sultânü'l-Ulemâ'ya külliyyetli bir meblağ takdim edildiğinde: "Aba ve ecdadımızın mal-ı gazadan cem ettiği emval bize ve bendegânımıza kâfidir" buyurarak kabul buyurmadıklarını *Sevâkb-ı Menâkb* tercümesinde Mahmûd Dede yazıyor. Bu suretle müşarünileyh hakikaten ilim ve irfandaki sultanlığı, necabet ve asaletini de Alâeddîn Selçukî'ye teyit ettirmiştir. 628 senesinde bir miktar sahibfıraş olup Rebiülahirin on sekizinci günü rahrev-i gülzar-ı canan olmuştur. Sinn-i alileri seksen beş olup müddet-i hayatlarında azam-ı hükümdaranın, ümera ve ulemanın hürmet ve tazimatını görmüş bir sultan-i alişan idiler. Merkad-ı münevverleri elyevm Kıbâb-ı Aktâb'daki mahal dedir.

Kitaplarını muhafaza ettikleri bir kütüphaneyi de sanduka olarak lahitleri üzerine koymasını vasiyet ettiklerinden huzur-u selatin-i sıddikiyeye dâhil olan zevatın bu heyetindeki sanduka nazarıdikkatlerini celp eylemekle halk arasında meşhur olan rivayetin hudusuna sebep olmuştur. Yoksa hazret-i Mevlânâ gibi edep ve terbiyeyi bütün kâinata talim ve tefhim buyuran bir zat peder-i alilerinin kendisine kıyamını elbette tecviz edemez ve esasen de böyle bir şeyin vukuuna lüzum yoktur.

Sultânü'l-Ulemâ'nın hakayk-ı enis meclis-i feyizlerinde bulunan zevat; takrirat-ı mübarekelerini bir araya cem ile *Ma'ârif* namında Fârisi ve mensur üç cilt bir eser vücuda gel-

miştir. Sultânü'l-Ulemâ'nın *Ma'ârifî*, hazret-i Mevlânâ'nın *Fihî Mâ Fih* nam eser-i alileri, Sultan Veled'in *Ma'ârifnâme*'leri ve Seyyid Burhâneddîn Muhakkik Tirmizî ve hazret-i Şems gibi meşhur beş zatıalının eserleri bir arada olarak kadim bir hat ile Üsküdar'da Atlamataşı Kütüphanesi'nin 671 numarasında manzur fakiranem olmuştur. Erbab-ı meraka tavsiye olunur.